THE BOOK WAS DRENCHED

TIGHT BINDING BOOK

UNIVERSAL LIBRARY

OU_190192

UNIVERSAL LIBRARY

OUP—2272—19-11-79—10,000

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No. ۲۹۴س۳۸ Accession No. P. 796

Author رفیع الدین محدث دہلوی

Title فتاوی مولانا رفیع الدین محدث دہلوی

This book should be returned on or before the date last marked below.

فتاوی مولانا شاه رفیع الدین محدث دهلوی رح

CHECKED 1966

ابن مولانا شاه ولی الله محدث دهلوی قدس سره

که حضرت ایشان بجواب سوالات شخصے تحریر فرموده بودند

باهتمام تام

خاکسار محمد عبد الاحد وفقه الله التزود للغد در سنه ۱۳۲۲ھ

در مطبع مجتبائی واقع دهلی طبع گردید

سنه ۱۹۰۴ع

الله یجتبی الیه من یشاء ویهدی الیه من ینیب

الحمد لله والمنة که درین زمان فرخی اقتران کتاب مستطاب اعنی

فتاوی مولانا شاه رفیع الدین محدث دهلوی رحمه الله

باهتمام احقر انام محمد عبد الاحد عفی عنه بماه صفر المظفر سنه ۱۳۲۲ هجری

در مطبع مجتبائی واقع دهلی مطبوع شد

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY HYDERABAD

بسم اللہ الرحمن الرحیم

سوال اول تلاوت مصحف مجید زاد اللہ مجدہ بوقف یعنی قطع صورت بر ہمہ اوقاف مطلقہ و جازمہ و مجوزہ و مرخصہ وغیرہ افضل و اولے یا بطور قرار پنجاب کہ بر وقف مطلق آیہ صرف وقف مینمایند و باقی بوصل میخوانند۔

جواب وقف عبارتست از قطع کلام از مابعد و این را سہ صورت است یکے بر منصوب منون و آن قلب بالف است چون عَلِیْمًا وَقَدِیْرًا و دوم بر متحرک غیر این فتحہ و آں باسقاط حرکت است چون تَعْلَمُوْنَ وَعَزِیْزُ الْغَفَّارُ وَہُوَ الْفَوْزُ الْعَظِیْمُ و سوم بر ساکن است مانند وَلَا یَحْزُنْکَ قَوْلُہُمْ و درینجا فرق و قطع بسکتہ خفیفہ میتواند شد و اقسام این اوقاف بلازم و مطلق و جائز و مجوز و الوصل اولے و مختار و مصحح باعتبار ترجیح معنے چنانکہ معلوم خواہد شد پس موافق معنی جائیکہ وقف ارجح بود وقف بہتر است و جائیکہ لازم بود لازم و جائے دیگر اگر وصل کنند بہتر و اگر قطع کنند روا و جناب نبوت صلے اللہ علیہ وسلم در تعلیم اول بعد از نزول بر ہر آیت خواہ بجائے مطلق خواہ بجا جائز و خواہ بجائے دیگر برائے شمار اعداد وقف میکردند و بعد ازاں نظر بمعنی وصل و وقف مینمودند و گاہے یک آیت را وصل و گاہے بر ہماں وقف مینمودند تعین یک وضع نبود تاکہ بر مردمان آسان باشد واللہ اعلم

سوال دوم آنکہ ادعیہ ماثورہ در قومہ و جلسہ خواندن افضل است یا ترک آں کما زعم فقہاء زماننا۔

جواب مخالفت فقہاء در جنب حدیث صحیح ہیچ قدر و اعتبار ندارد پس خواندن این ادعیہ

بقدر توسط افضل است وتخفیف در جماعات عامہ نیز اہم ومؤکد است بسیار طول نباید داد
تا مردم دل تنگ نشوند وموجب تغیر جماعت نگردد وَخَیرُ الْاُمُوْرِ اَوْسَطُھَا واگر منفرد باشد
ہر قدر بشد خواہد دراز کند لاملامۃ علیہ

سوال سوم آنکہ ذبیحہ کسانیکہ غیر از الفاظ کلمہ طیبہ بہرہ از اسلام ندارند وباجرت ذبح
میکنند وتحقیق پیوستہ کہ بتلفظ نویت ان اذبح کارد میرانند وتسمیہ بعد ذبح از السنہ ایشان
برمے آید ودر بازار ہا سولئے اینقدر لحوم دستیاب نمیشود عند الفتوے خوردنش جائز
است یا نہ۔

جواب اول باید دانست کہ در حدیث شریف وارد شدہ است کہ کنیز شخصے بزاورا
در صحرا میچرانید ناگہاں بریک بز گرگ زخم رسانید این کنیزک اورا دفع کرد وچوں در بز
اثر موت دید بیک سنگ تیز اورا ذبح کرد مالکش در خشم آمدہ بر رویش طپانچہ زد وبعد
ازاں نادم شدہ در حضور آنجناب حکم خواست وحرمت مذبوح او پرسید فرمودند اورا
بیار چوں حاضر آمد فرمودند اَیْنَ اللّٰہُ اشارت بآسماں کرد وقَالَ مَنْ اَنَا گفت رسول او
ہستی بحل مذبوح او فرمودند مالکش گفت برو تعدی نمودہ ام میخواہم کہ در مقابلہ آن بطریق
احسان آزاد کنم وبرذمہ من رقبہ کفارت است باعتاق این ازاں کفارت ادا میشوم
یا نہ فرمود اَعْتِقْھَا فَاِنَّھَا مُؤْمِنَۃٌ ودر بعضی روایات است این کنیزک دراں وقت حا
بود پس ازین حدیث چند مسئلہ ثابت شدند ذبیح مراۃ. وذبیحہ بسنگ وذبح متروک
التسمیہ ناسیًا زیراکہ از و نپرسید کہ وقت ذبح تسمیہ کردہ بودی یا نہ وآنکہ ماکول
اگر زندہ یابد بذبح حلال میگردد چنانچہ منصوص است لقولہ تعالےٰ اِلَّا مَا ذَکَّیْتُمْ دیگر آنکہ اقرار
بہ وحدانیت اللہ تعالےٰ ورسالت آنجناب در جہیان ایمان کافیست دیگر آنکہ اللہ تعالےٰ
بطرف آسمان اشارت کردن از عوام مقبول است وثانیاً آنکہ متروک التسمیہ سہ حکم دارد
پیش امام مالک متروک التسمیہ سہواً وعمداً ہر دو حرام است وپیش امام شافعی ہر دو حلال وپیش

امام ابوحنیفه سهواً احلال و عمداً احرام و در صورت اجرای کارد بر حلق مذبوح همراه کلمه نوبت
آن از ذبح ظاهر است که بقصد تسمیه میباشد بلکه گمان آنست که از لفظ نوبت شروع مے شود
پس حکم این حکم سهواً باشد و غفلت نه حکم ترک قصدے و اجرت گرفتن بر ذبح وجه حرمتے
ندارد آرے بر یک جانور مثلاً عمل کثیر نباشد که برآں اجرت گرفته شود اما اگر جانوران کثیر را
ذبح کند که محنتی میخواهد اجرت گرفتن چه باک پس این لحوم حرام نباید دانست والله اعلم

سوال چهارم آنکه اکل اطعمه پخته در آتش پاچک سرگین خصوص دریں ازمنه که بسبب
کثرت رواج کارخانه پخت دریں دیار که هیزم میسر نمیشود چه حکم دارد۔

جواب پیش امام شافعی پختن از سرگین منع آمده و نزد امام ابوحنیفه جائز علی الخصوص
پیش جمع که نجاست ایں خفیف میدانند زیرا که حکم نجاست برسیدن اثر چیزے نجس آنگاه
نجس میشود که اثر او محسوس گردد چنانچه بولی که رؤس الابر باشد حکم بر نجاست او نیست همچنین
اگر جامه بچیزے رطب فرش کنند و اندکے پایں فرش رسد لیکن نه آنقدر که قابل اثر باشد
بعفو داشته اند همیں قسم اجزاے دخانی که در مطبوخ میباشند قابل محسوسیت نیست والله اعلم
و بعضے شافعی متاخرین بنابر ضرورت حکم جواز داده اند۔

سوال پنجم آنکه اکل اطعمه بیوت هنود که نجاست مثل سرگین و پس خورده سگ و زاغ
نزد ایشان ظاهر است چه حکم دارد و اطعمه خانهاے خدام مهمانسراے هند که ایشان از
استعمال نجاسات باک ندارند و مسافران در ظروف ایشاں اکل شرب مینمایند با اطعمه
خانهاے هنود برابر است یا کدام ازینها افضل

جواب در ضمن سور حیوانات سور آدمی را پاک نوشته اند اما اگر نجاست محسوس شود خواه
طعام مسلمان خواه هندو ناپاک است و اگر بخصوص معلوم نباشد بنابر طهارت اصلی خوردن
جائز است و ایں ظروف که در مهمان سراے میباشند و یا در پخت و پز هنود بکار باید
آورد و هنود اگر طعام با احتیاط بپزند حلال است آنچه مسلمانان نجس میدانند احتیاط نمایند

ودستهاے خود را هم بشویند و پخته ایشاں مباح است و اقوامے که مزاولت نجاست
بیشتر میدارند از براز و خوک و مردار و مانند آں چوں خاکروباں و چماراں و کنجراں و مانند
ایشاں را حتی المقدور نباید خورد و استعمال نباید کرد که نجاست ایں اشیا از نجاست سرگین
و بول گاو اشد است مسامحت در اخف تواں کرد نه در اشد و در ضرورت بعد شستن
سه بار اینها را استعمال تواں کرد و اصل دریں باب دو حدیث است یکے آنکه مردم از
جناب نبوت صلے الله علیه وسلم سوال کردند که ما را سفر در بلاد نصارےٰ مے افتد و ایشاں
از خمر و خنزیر اجتناب ندارند و غیر از ظروف ایشاں نمے یابیم فرمودند اگر غیر ازیں میسر
شود استعمال نکنند و الا بشویند و بکار آرند حدیث دوم آنکه از طرف شام جامه هاے
ناشسته مے آوردند و دراں زماں در شام نصارےٰ بودند و عدم اجتناب از نجاسات
معلوم است چوں بروا اثر از نجاسات معلوم نمے شود از استعمال آں منع نفرمودند بنا بر
آں دو حدیث ایں حکم نوشته شد و در قاعده وجه نیز همیں است که بشستن سه بار ظروف
نجس پاک میشوند پیش ابو حنیفه در کلب و غیر آں فرق نیست پیش شافعی لیسیده سگ
هفت بار باید شست والله اعلم۔

سوال ششم آنکه آب آبار که هنود و عوام مسلمین بظروف نجس ازاں آب میکشند
لیاقت توضی بداں دارد یا نه۔

آبار جمع بیر یعنی چاه ۱۲

جواب در آبار سه مذهب است پیش امام مالک چوں آب در مقر خود باشد مانند چاه ها
و چشمها و تالابها بدون تغیر احد اوصاف ثلاثه ناپاک نمیشود و آنچه در ظروف است بوقوع نجاست
قلیل نجس میشود و پیش امام شافعی قلتین و زائد ازاں بے تغیر ناپاک نمیشود و مادون
آں بوقوع نجاست قلیل نجس میشود و پیش امام ابوحنیفه عند التحقیق قلت و کثرت آب
و قلت و کثرت نجاست مفوض برائے مبتلی به است اگر بداند که ایں قدر نجاست است
که اثر او در اکثر آب رسد آں آب نجس است و الا نه و امام محمد آنرا تحدید کرده اند بآنکه اگر

آنقدر است کہ بتحرک احد طرفیہ بتحریک الآخر آنرا کثیر داشتہ اند کہ بنجاست قلیل نجس نمیشود و آنکہ کمتر ازین است نجس میشود مراد از تحریک تحریک بعضو است و ابوسلیمان درانی کثیر را تحدید بعشر فی العشر کردہ است و مراد از ذرع دریں مقام ذرع ہاشمی ست کہ بست و چہار انگشت گرفتہ میشود پس ظروف نجس کہ غالباً سر گین آلودہ میباشد یا رسن آن در آب نجس سے افتد ازان وضو نباید کرد الا بعضے فقہا بر خلاف استنباط ابوسلیمان درانی وزن آب اعتبار داشتہ اند نہ مساحت کہ اگر آن آب را دران جائے پہن کنند کہ طول و عرض او عشر فی العشر و عمق او یک شبر باشد حکم عشر فی العشر دارد گو کہ زیادت عمق طول عرض کمتر باشد و عامہ فقہا آنرا قبول نداشتہ اند چہ اگر در جائے آب کثیر باشد و دہنش تنگ و بالائے آن بول افتد یقین است کہ نجس نخواہد شد پس اصوب و اسلم دریجا قول امام ابوحنیفہ است کہ مفوض برائے مبتلی بہ داشتہ اند واللہ اعلم

سوال ہفتم آنکہ در اعیاد ہنود مثل ہولی و دیوالی وغیرہ مسلمانان را بملاقات ایشان و بغلگیر شدن برائے خوشنودی ایشان درحالت اختیار چہ حکم دارد

جواب در اعیاد ایشان درحالت اختیار مشارکت با ایشان کردن و در سوز و سرور شریک ایشان شدن حرام است اما قبول ہدایا را ایشان جائز است چنانچہ جد امام ابوحنیفہ در روز نوروز چیزے از فواکہ در جناب حضرت امیر المومنین علی مرتضے کرم اللہ وجہہ برد ایشان قبول کردند واللہ اعلم

سوال ہشتم آنکہ عوام مسلمین بطور ہنود در وقت پخت طعام زمین گرد اگرد دیگدان ہنگ مے اندایند و چون کسے بدون اندودن گل پختہ باشد نمیخورند ایشان بدیں اعتقاد کافر اند یا عاصی

جواب اولاً آنہا نہ کافرند نہ عاصی بلکہ جاہل اند و بعد فہمانیدن شرائع اسلام و بطلان این شروط در دین اگر این اعتقاد گذاشتہ اند و این عمل ہم ترک کردند برادران دینی اند

واگر ایں اعتقاد ترک نکردند و بنا بر محبت رسم عمل ترک نسازند مسلمانان عاصی اند و اما اگر اعتقاد
آنہم قبول نداشتند بلکہ بر اعتقاد خود اصرار کردند و دیدہ و دانستہ حکم الٰہی دریں باب باور نکردند
کافر اند علاج ایشان اگر قدرت باشد حبس است تا زمان توبہ و الا قتل واللہ اعلم
سوال نہم آنکہ رسوم کفر در ہنگام تولد فرزند سوا عقیقہ و تسمیہ و غسل بعد انقطاع نفاس بدون
تعین روز ششم و دہم و بستم و چہلم و در ازدواج سوا عقد نکاح و ولیمہ العرس و ہمچنیں در ختنہ
سوا نفس ختنہ ایں دیار میدانند حکم کفر دارد یا عصیان و عذر بعضے مردم کہ میگویند کہ در ترک
ایں رسوم اگر بحکم قضا و قدر امرے منافی طبائع وقوع یابد نسوان آنرا نسبت بترک میکنند
کہ کفر محض است مراعات آن میکنیم تا ایں فرقہ ازیں کفر مصئون مانند سرے بمعقولیت دارد یا نہ
جواب رسومیکہ در غمہا و شادیہا میکنند بعضے از قبیل تفاول نیک است حالانکہ بتخلفے ازمن
و برکت ازان بارہا میرسد حکم لغویات دارد میتواند کہ مضمون لَا حَاجَةً فِي نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضٰهَا
درج کردہ شود و بعضے ازان قبیل کہ در ترک آں لحوق مضرت اعتقاد میکنند و آنہم از قبیل
رسم کفار نیست اعتقاد اگرچہ کفر صریح نیست بلکہ از قبیل انچہ بطریق خواص صادر میشود
مانند جذب مقناطیس حدید را و کہربا کاہی را میدانند و ہمہ را از مخلوقات الٰہی اعتقاد میکنند
نہ آنکہ ابطال قضا و قدر میکنند ایں اعتقاد بدعت است و جہل مرکب نہ کفر و قسمے دیگر از
رسوم اند کہ از کفار اخذ میکنند و آنرا رسوم کفر تواں گفت مانند حوالہ کردن عقد تسمیہ مولود
بر منجمان ہنود و موافقت در رسوم دیوالی و ہولی بنا بر فوائد دنیوی دراں ایں در فسق بودن
از ما سبق زیادہ است اگرچہ حکم بکفر صریح نمیتواں گفت قسم دیگر است از رسوم کہ در مرض
چیچک و امثال آں بجا مے آرند و نظیر آن آنست کہ تاثیرہا و تسخیر سدو و شیاطین دیگر بعمل
مے آرند و بنام آنہا ذبح میکنند و از آنہا علم غیب میخواہند و در تصرف در کائنات جزئیہ
مانند کشادہ کردن رزق و دادن اولاد و دفع امراض و تسخیر ارواح و مانند آن بکار مے آرند
ایں خود شرک صریح است در اینمقام عذرے نیست و گاؤ سید احمد کبیر و مرغ بعضے بزرگان

ازیں قبیل است چنانچہ امیر المومنین شتر اکہ والد ایشان برائے بت میفرستادند خود میخوردند و برو نمے ریختند مضایقہ ندارد و نیز بعضے مردم جانوران جاندار مثل گاو و گوسفند و مرغ وغیرہ بر مقابر بزرگان بطریق نیاز مے آرند و بخدمار میدہند و قید ذبح مطلق نمیکنند مثل نقود و شیرینی نیاز کردہ میبروند خدمار آن درگاہ مختار اند اگر خواہند ذبح کنند و اگر خواہند فروختہ دہند این قسم ہم قباحت ندارد و اگر بعد ادائے نذر او از و انتفاع خواہند بسیار بد ہست کہ از قبیل حلوائے کاہن است بلکہ بدتر از وکہ بروحکم شرک جاری گشتہ ما مردم ایں چیزہا نمیخوریم و نہ اجازت آں میدہیم و دریںجا فائدہ چند نوشتہ میشود حق تعالٰی نافع گرداند یکے آنکہ نذر و نیاز میکنند برائے موتے سہ قسم است یکے برائے عوام مومنین و آن محمود است زیرا کہ اعانت است آن مومنین را برائے حصول ثواب و دفع عذاب و داخل است در امر وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ و تصدق برائے موتے در حدیث جا جا ہائے بسیار وارد شدہ است و از ان جملہ ساختن سعد بن عبادہ چاہ را و وقف کردن آن برائے ثواب مادر خود و گفتن آن ہذا لام سعد و دیگر در خبر است از تابعین کرام کان السلف یحبون الاطعام عن المیت اربعین یوما و شواہد ایں بسیار است قسم دیگر نذر است برائے اولیا را اگر بنیت تبرع و احسان با ایشان است یقین کہ احسان با دوستان خدا باعث رضائے الٰہی است و توقع کہ ایشان در مقام مکافات زیادہ از بخشیدہ این بندہ و اگر نیت قضائے حاجت است از جناب الٰہی بدعائے و التجائے ایشان ظاہر است کہ دعائے ایشان از دعائے ما قریب تر است باجابت بہ نسبت طاعت و مجاہدہ ایشان وطریق ایں احسان آنست کہ صرف برائے خدا بدہند و ثواب آن کہ حق تصدق است تنخواہ ایشان نمایند زیرا کہ برسانیدن ثواب بے حصول ثواب نمے باشد و ثواب بدون صرف در راہ الٰہی حاصل نہ پس دریں صورت ایں اولیا در اخذ ثواب نائب عابد گشتہ اند نہ شریک معبود و طریق دیگر آنست کہ ابتدا آن صدقہ را از جانب آنکس بدہند چنانچہ جناب نبوت صلے اللہ علیہ وسلم علی مرتضٰی کرم اللہ وجہہ را وصیت فرمودند کہ تا زندہ باشید از طرف من

ہر سال قربانی کردہ باشید و در نیابت حج فرمودہ اند کہ از میت واقع خواہد شد و مانند
آن کہ بہ اداے وارث نیاباتاً از مورث ساقط نمیشود **قسم سوم** آنکہ از جماعت باشند
کہ خود را نصب میکنند در مقام معبودیت و پرستاران خود را نذر لازم میکنند و روبروے
خود نیایش و عاجزی میخواہند و دعوے علم غیب مینمایند و ادّعاے مالکیت نفع و ضرر
میسازند این جماعة ملعونان جناب الٰہی اند و بدتر از مشرکان کہ اینہا شریک غیر را میکنند
نہ خود را و این جماعت خود را در مقام شریک مینمایند و بدتر از اصنام اند کہ آنہا برائے
خود طلب نمیکنند بلکہ دیگران برائے ایشاں تہمت شرک مے نہند و اینہا برائے خود
طلب عبادت مینمایند پس برائے اینہا گذرانیدن طعام و حیوانات و اموال دیگر
ہمہ شرک خبیث است نہ خود باید کرد و نہ چیزے کہ برائے ایشان کردہ باشند
باید خورد زیراکہ ایشاں استحقاق ثواب ندارند و نہ پرستاران ایشان نیت ثواب میکنند
بلکہ تعلق ایشان باشیا رمانند تعلق سگان است بالقمہ کہ روبروے او باندازند اگر مقدور
باشد تنبیہ ایشان بحبس است و اگر قبول توبہ نکنند مرتد باید دانست و اما انچہ بر قبور
اولیا مے برند سہ قسم است یکے در مجلس فاتحہ و ختم برائے حاضران مجلس باشد اگر
این جماعت بر سر قبر باشند آنجا تقسیم شود و ثواب آن باموات برسد و اگر در خانہا باشند
بر حاضران تقسیم شود این قسم ہم قباحتے ندارد **دوم** آنکہ برائے مجاوران قبر ایشاں باشد
کہ موجب رضائے ایشان شود و خدمت اولاد کسے موجب رضائے اوست و در حدیث
شریف است کہ چوں آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم شاتے ذبح میکردند چیزے ازاں باصدقائے
حضرت خدیجہ میفرستادند این ہم قباحتے ندارد **سوم** آنکہ چیزے بطریق تعبد بی تعیین
معطے لہ بہند تا ہر محتاجے کہ خواہد بردا این ہم از قبیل اباحت است چنانکہ در سبیل آب برائے
و در اعراس طعام را برائے محتاجان مباح میکنند و ثواب آن بکسے رسانند آری اگر
این قسم طعام را مشابہت باندور شیاطین میشود چنانکہ گذشت درین صورت عمل بسنت است

اگر نیت رسانیدن ثواب است قباحتے نیست و اگر خالص برائے ایشان ست بے نیت صرف کنند شائبہ شرک است ازین احتیاط باید نمود و اما جریان بر رسوم متعارف بنا بر آنکہ اگر حکم قضا و قدر منافی طبایع بوقوع آید سوال بعقلاں را موجب اعتقاد آن کہ محض بسبب ترک آن شد و این کفر است از برائے احتراز ازین وہم مخالفت رسم نکردن عذرے ضعیف است کہ از کفر صریح باز میدارد واللہ اعلم۔

سوال دہم آنکہ نوکری معلم گیری اطفال ہنود نا بہبود عند الشرع جائز است یا نہ

جواب در انچہ تعلق بدنیا دارد مانند نوشتن و زبان فارسی برائے انشا و رقعہ آموختن و سیاق و حساب فہمانیدن مضایقہ ندارد و انچہ تعلق بدین دارد یا در اثبات عقائد کفر تقویت میکند منع است نباید آموخت واللہ اعلم

سوال یازدہم آنکہ نوکری نصارے و ہنود و غیرہا من الکفار علی التفصیل از مفتی گری و منشی گری و کوتوالی و وکالت و برقندازی و جمعداری و رسالہ داری و معلم گری و سوائے ازین ہر کارے و عہدہ کہ باشد علے اصل الاصول و تحت شرع الرسول صورت جواز و قبول دارد یا نہ و آنانکہ دم خیرخواہی میزنند بموجب آیہ کریمہ یٰاَیُّہَا الَّذِیۡنَ اٰمَنُوۡا لَا تَتَّخِذُوا الۡیَہُوۡدَ وَ النَّصٰرٰۤی اَوۡلِیَآءَ بَعۡضُہُمۡ اَوۡلِیَآءُ بَعۡضٍ الخ مطلقا از منہم انگاشتنت یا نہ بینوا توجروا

جواب نوکری را دو حالت است یکے حالت اضطرار کہ بدون آن معاش بدست نمی آید و دیگر حالت اختیار کہ معاش بجود دیگر بدست مے آید در نوکری ایشاں ضرورتے نیست و در حالت ثانی ہرگز خوب نیست چرا کہ درینحالت خیرخواہی و محبت آنہا و تعظیم آنہا لازم مے آید و اما در حالت اضطرار نظر باید کرد کہ نوکریہائے ایشان دو قسم ہست یکے آنکہ در وارتکاب محرمات شرعیہ لازم نہ آید و این نوکری سبب حرمت شود مثلاً جنگ با مسلین با پلٹن یا حاضر ساختن شراب و مردار و خنزیر در خدمتگاری و مانند آں این قسم را نباید کرد دوم آنکہ این چیز با در و نباشد یکے آنکہ در و مظنہ قوی در ارتکاب حرام است گو کہ این نوکری برائے

آن نیست مانند گرفتن رشوت وحمایت ظالم وزیادتی ظلم بر مظلوم این چیزہا فی نفسہا قباحت
دارند خواه در نوکری مسلمان باشد خواه در نوکری کافر برلے ہمین خدمت قضا را اکثر علما مکروه
داشته اند وازان اجتناب کرده اند دوم آنکه این معنے نیز در و نیست مانند پاسداری دروازہا
وبدرقه رسانی قافله ہا و نویسندگی عدالت و مانند آن این قسم عند الضرورت قباحتے ندارد دیگر
آنکه باید که پاسبانی دل خود کند تا از محبت کفر مسرور نگردد و عزت وحرمت اسلام از دل
وے کم نه شود چنانچه در آیه کریمه لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ
سوال دوازدہم آنکه اشغال مراقبه واذکار بطریق اره وقهری وغیره وکه وقات ہا ساخته اند
وجلد باپرداخته آنحضرت صلے الله علیه وسلم یکے از صحابه را باین وضع وقسم تعلیم ساخته اند
یعنے فرموده اند یانه ودر کتب حدیث ذکر این اشغال بالتصریح باین اسم وطریق که در نامہا
نوشته آمده یانه وحالانکه در زمان سعادت نشان سرور جہان صلے الله علیه وسلم اینچنین
مروج نبود حکم به بدعت آن نمودن میرسد یانه بینوا توجروا
جواب اصل اشغال واذکار ومراقبه از روے آیات واحادیث است اما طرق آن
ازشد ومد وضرب وحبس نفس وتحریک سر ہیچ جا نیامده از تجارب مشائخ است وحبس
نفس از تعلیم حضرت خضر است علیه السلام البته بدعت است لیکن بدعت دو قسم
یکے آنکه در وے معنے قبیح در ضوابط دریافته شود ومثل آن در شرع نباشد این بدعت
سیئه میباشد ودیگر آنکه اورا اصلے صحیح در شرع باشد ودر و فوائد دینی دریافته شود این
قسم بدعت حسنه یا مباح خواهد بود ظاہر این افعال سالک را از قبیل مباحات است
چنانچه برلے افزونی قوت ورزش وکشتی ولیزم ومگدر استعمال میکنند وجه حرمتے ندارد
بلکه از قبیل معالجات نفسانیت برلے دفع خطرات وانگیختن سوزش محبت والله اعلم
سوال سیزدہم آنکه مراتب غوث وقطب وابدال واوتاد وغیره بتفصیل تمام در کتب
ارقام اند وتعین قطبی در ہر شہرے وجوباً که بے تحکم وتعین آن انتظام زیر وزبر گردد وخرا

ثبوت آن بحدیث گردیده یانه وذکر اسامی و مراتب در جائے از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آمدہ یانہ وکسے از صحابہ وتابعین راہم این مراتب دست دادہ یانہ بینوا توجروا

جواب از اقسام دو چیز در حدیث وارد شدہ ذکر ابدال و دیگر ذکر نقبا و نجبا و در حدیث برائے ابدال دو عدد آمدہ است ہفت وچہل چوں از یہنا کم شود دیگرے بجائے او قائم میشود ونیز در حدیث از حضرت مرتضیٰ علی آمدہ است کہ جناب نبوت فرمودند لِکُلِّ نَبِیٍّ سَبْعَةُ نُجَبَاءَ وَرُقَبَاءَ وَاُعْطِیْتُ اَرْبَعَةَ عَشَرَ فَسَاَلَ النَّاسُ عَلِیًّا کَرَّمَ اللّٰهُ وَجْهَهٗ مَنْ هُمْ فَقَالَ اَنَا وَاِبْنَایَ وَجَعْفَرٌ وَحَمْزَةُ وَاَبُوْبَکْرٍ وَعُمَرُ وَمُصْعَبُ ابْنُ عُمَیْرٍ وَبِلَالٌ وَسَلْمَانُ وَعَمَّارٌ وَعَبْدُ اللّٰهِ بْنُ مَسْعُوْدٍ وَاَبُوْذَرٍّ وَالْمِقْدَادُ رواہ الترمذی واقسام دیگر از غوث وقطب واوتاد کہ میشوند از مکشوفات اندنہ از قبیل ماثورات شرعی واللہ اعلم پیش اہل کشف مقامات اولیار اقسام منحصر نیست واز صحابہ کرام بدرجہ ہائے عالی از صدیقیت وشہادت وغیر آن رسیدہ اند وجماعۃ کہ این اسامی قرار دادہ اند چیزے ازین برائے صحابہ ہم نوشتہ اند وچیزے غیر ایشاں چنانچہ میگویند قطب در زمان آنجناب عصام قرنی بود عم اویس قرنی وبعد ازان ہم مردمان غیر مشہور نوشتہ اند واین خلفاء کرام را قطبیت ارشادے بود وآں غیر قطبیت مدار سیت وخلافت نبوت نیز از مقامات عالیہ است وخلفاء اربعہ بآن مشرف شدہ اند ودر بیان اقطاب شیخ اکبر در فتوحات زیادہ از صد نوع نوشتہ اند وبرہر یکے منزلے از آیات قرآنی تحقیق نمودہ اند این مبحث طولے دارد واللہ اعلم۔

سوال چہاردہم آنکہ در شہرے بزرگی را بعد وفات آں بزرگ شاہ ولایت شہرے قرار دادن ومتصرف ہمہ امور دانستن چہ معنی دارد ونیز صحابہ باوجود آنکہ افضل است وایمان آنہا مقبول است ہیچ یکے را شاہ ولایت شہرے وولایتی بعد وفات نشد پس بکسانیکہ ہنوز ایمان آنہا بالقطع معلوم نیست کہ مقبول گردیدہ یانہ این کار چہ ساں صورت بندد ومدار تصرف بر زندگی است بعد موت کہ قاطع ہمہ علائق آمدہ یا نسبت این کار چساں لائق بینوا توجروا

جواب در بعضے شہر ہا از روے بشارت اولیا شخصے گزشتہ است کہ قضاء حاجات اہل آن شہر و دفع بلیات ایشان بدعاے اوبیشتر میشد ہمین است معنے شاہ ولایت و زیادہ ازین گمان کردن خیال واہی است و در قول عوام کالانعام جاے اعتماد نیست مثلاً آمدن حضرت شیخ معین الدین چشتی بحکم جناب نبوت بود بخواجہ عثمان ہارونی و نشانیدن حضرت خواجہ قطب الدین در دہلی نیز بشارت و بحکم خواجہ معین الدین چشتی بود و فرستادن حضرت نظام الدین در دہلی و حضرت علاؤ الدین صابر بکلیر کوٹ موافق الہام و اشارۂ غیبی بودہ ہمچنین جماعہ اولیا کہ بحکم مرشدان کامل بود ازین قبیل است و حق تعالے از وزیر و مشیر مبرا و عالی است کار خود بدیگرے سپرد و مستحق عبادت کسے را نساختہ کما قال اللہ تعالے وَاسْأَلْ مَنْ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ مِن رُّسُلِنَا أَجَعَلْنَا مِن دُونِ الرَّحْمَٰنِ آلِهَةً يُعْبَدُونَ ۝ واللہ اعلم

سوال پانزدہم آنکہ بر سر قبر ہر بزرگے در سالے جمع آمدن و آنرا درعرس و وفات فی الحقیقہ قرار دادن با وجود آنکہ امر زمان سیال غیر قار است و بر سر گور چراغ روشن نمودن و با وجود ورود لعنت بر فاعل آن و از گچ و خشت و ملبوسات حریر وغیرہ بہترین لباس و ثیاب قبر را تزئین دادن و سرود از قسم ہولی و خیالات معہ آلات مخترعات مزامیر و دہل و طنبور وغیرہ شنیدن و باز بران افعال ثواب و اجر از جناب قادر بے مثال براے خود مرتب ساختن ماخوذ و جواز آن از کدام خانہ است و حضور اینچنین مجلس چہ حکم دارد و فاعل و حاضران را چہ تعبیر باید کرد بینوا توجروا۔

جواب آنکہ زمان اگرچہ سیال غیر قار است اما انچہ بہ آن تقدیر کردہ میشود زمان را از شب و روز و ماہ و سال اینہا را شرعاً و عرفاً دورہ مقرر است چون یک دورہ تمام میشود باز از سر نو شروع میشود ہمین حساب رمضان را لشہر صوم و ذی الحجہ را شہر حج و ہمچنین شہور دیگر در دورہ حکم اتخاذ بالنظیر او دادہ میشود چنانکہ در حدیث است کہ یہود عرض کردند در حضور جناب نبوت کہ حق تعالے نصرت حضرت موسے و غرق فرعون درین روز کردہ است

برائے شکرانہ او روزہ میگیرم جناب نبوت صلے اللہ علیہ وسلم فرمودند انا احق بموسیٰ و فانبذ منہ اخی موسےٰ فصام یوم عاشوراء وامر الناس بصیامہ ونیز حضرت بلال را وصیت فرمودند بصوم روز دوشنبہ و فرمودند فیہ ولدت و فیہ انزل علی و فیہ ہاجرت و فیہ اموت بنا برین یاد کردن تاریخ وآن ماہ در رسم مردم افتاد و اگرچہ فی الحقیقۃ یا دداشتن آنروز فائدہ ندا نست زیراکہ وقت تصدق و دعا ہمیشہ است لیکن چون مردمان از نیجہاں بمحافظت این رسم گزشتہ اند ایشانرا انتظار یہ بسوئے والدین یا اقارب خود مے باشد رفع انتظار ایشان فائدہ ایست معتد بہ و بہ معاملات مکاشفہ دریافت شدہ کہ در چنین روز اجتماع ارواح دوستان در برزخ میشود پس امداد بدعا و ختم و اطعام بدعتے مباح است و جہ قبح ندارد و اما ارتکاب محرمات از روشن کردن چراغہا و ملبوس ساختن قبور و سرودہا و نواختن معازف بدعات شنیعہ اند و حضور چنین مجالس ممنوع اگر مقدور باشد بعمل حدیث گزشتہ من رأے منکم منکراً الخ عمل باید کرد و در مقام زجر پراگندہ کردن اسباب بدعت کافی واللہ اعلم۔

سوال شانزدہم آنکہ تواجد و رقص کہ بسماع سماع بینمایند و حرکات نامعقول کہ بمشابہ مجانین است مے آرند آیا این ذوق و شوق ہیچ یکے از صحابہ و تابعین را دست دادہ یانہ با وجودیکہ تکمیل ایمان و قوت ایقان آنہا بقطع نظر از فضل و بوجوہ دیگر از ایشان بہزار چند غالب بودند و وجدے وحالتے کہ بسماع غنا و قرآن و فواحش و کلمات خلاف و نامعقول کہ اگر نسبت بطرف او تعالیٰ جل شانہ نمودہ محض موجب کفر گردد معاذ اللہ مع آلات محرمات از مزامیر و دہل وغیرہ دست میدہد گاہے بشنیدن آیتے از آیات الٰہی و حدیثے از احادیث رسالت پناہی و بدیدن صنعے از صنعات نامتناہی ایچنین حالت و رقت دست نمید ہد چہ معنے دارد کما قال اللہ تعالیٰ افلا ینظرون الی الابل کیف خلقت والی السماء کیف رفعت والی الجبال کیف نصبت والی الارض کیف سطحت پس عجب است کہ از خواندن قرآن و شنیدن آن دست و پاگم نکنند و معرفت او تعالیٰ حاصل نگردد و باستماع

ف یعنی در عرس سالانہ بزرگان دین اگر صلحاء و غیرہ جمع شدہ بدون تعیین یوم و فرقہ و قرآن خوانی و ختم و غیرہ بدعت نباشد اما با تعیین یوم یا ہیئت مخصوصہ بدعت است

محرمات شرعی اینچنین ذوق وشوق نصیب وقت گردد وسبحانہ تعالےٰ علواً کبیراً وکلمات اللہ ہی العلیا دریں باب ازراہ حق وانصاف بلاتعصب باحد الاطراف بیان فرمایند کہ اینچنین کسان از اہل اللہ چہ ساں تصور باید کرد مگر آنکہ برابر ایشان دلیل از کتاب وسنت قائم گردد البتہ واجب قبول است بینوا توجروا۔

جواب مقصود از آفرینش محبت حضرت منعم واطاعت اوست وایں محبت را اقسام بسیار است وحکم بچند سبب مختلف میشود یکے اسباب محرک ایں محبت دوم مقتضائے دورہ سوم فیض مرشد آں چہارم امزجہ محباں بایں سبب گوناگوں طریق برائے اظہار محبت پیدا میشود وحق تعالےٰ چنانکہ درجات جنت کہ پیدا کردہ است برائے اختلاف امزجہ واحوال اہل جنت است جماعۃ را فی الحقیقت شورشے در دل پیدا میشود کہ بمثل خفقان از محافظت ادب معقول ومشروع عاجز مے آیند صحابہ کرام وتابعین عظام را بسبب غلبہ انوار نبوت وانوار قرآن مجید ایں احوال طاری نمیشد چون نظر خلق بر احوال قلب افتاد وبذکر وشغل کہ لطیفہ قلب بجوش مے آرد مشغول شدند گوناگون احوال از انواع دیگر پیدا شد بعضے را در مزاج غلبہ لذت حسن وسماع بود ہمراہ آں غلبہ نسبت باطن میشد وبعضے را بالعکس زیراکہ نسبت ایشان نسبت سکور و اطمینان واستغراق بودہ است وبعضے را نسبت ابتہاج وانبساط بدریافت وصل محبوب حقیقی شد وبعضے را بملاحظہ غایت تنزیہ حسن ابدی لازم حال گشت بالجملہ مردان بعضے ازیں حادثہ شوق دلیل صریح است بر شارت ہیجان محبت الٰہی واستیلائے آن بر قلب ایشان پس اعتراض بر ہیچ یکے ہرگز نباید کرد ؎ چون خدا خواہد کہ پردہ کس درد میلش اندر طعنۂ پاکاں برد ظاہر است کہ اوقات لیل ونہار چہ قدر تفاوت دارد وبرائے ہر یکے عبادت است جدا آمدیم بر آنکہ کلمات متوحش کہ لائق جناب الٰہی نیستند محرک محبت الٰہی چگونہ باشند ایں را طریق یافتہ میشود بعضے از قبیل رموز پوشیدنی وبعضے از ان

یعنی ... (حاشیہ) اگر ... مسکرات ... اعتراض ... کرد ۱۲

از قبیل احکام گفتنی اگر بدرکہ تحمل نماید و بر اجمال آن قناعت باید کرد و تحقیق آنرا بر صحبت ہائے
اگر مقدر است حوالہ باید داشت اول ہمچنانکہ رب العزت در خواب بصورت در شکل
تواں دید ہمچناں در بعضے معاملہ ہا در بیخودی ہا باوجود بیداری واقع میشود و بعضے سخناں
کہ شایاں مرتبہ ذات نیست در ایچنیں تجلی واقع میشود محتمل است کہ کسے را ایں قسم شدہ
باشد و باپیش آید دوم آنکہ ایں کلمات گاہے بہ نسبت شیخ خود یا ارواح طیبہ کہ احکام
بشری رستہ مانند مخاطب افتد سوم آنکہ در علم بلاغت تشبیہ و تمثیل میگویند کہ ہیئت منتزعہ
را از امور متعددہ بامرے تشبیہ میدہند و مشابہت با ہر چیز منظورے باشد ہمچناں از استحصال
ایں حالت مجازی کہ عاشق را با معشوق دریں جہاں واقع میشود ہیئت محبت و قلق را
کہ مسمے بعشق است انتزاع نمودہ صرف بجناب کبریا میکنند و جزئیات آن کلام را از
پیش نظر مطروح میگردانند بسبب ایں چیز ہا بآنجناب اصلا ملحوظ نمیباشد چنانکہ در آیہ کریمہ۔
اللّٰہُ نُورُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ امّا انچہ از ازواج بزرگاں استماع آلات محرم بوقوع آمدہ ایں طائفہ بر
سہ قسم دیدہ شدہ اند جمعے ہستند کہ بشہادت وجدان کہ ایں امور در دل ایشان بجز محبت مولا
چیزے نمے رویاند و غیر از التفات و استغراق در جمال الٰہی چیزے نے کشد فہمیدند کہ منع ازین وجہ ندارد
برا ملکہ برآکسان دیگر کہ داعیہ شہواتی یا حرص دنیا یا غفلت و تلذذ میکنند در حق آنہا حرام باشد
پس ایں از قبیل خطاء اجتہادی باشد یا از قبیل تاویل یا بخصوص نصوص عامہ بسبب معارضہ
ادلہ قطعیہ کہ ازاں جملہ وجدان سلیم مے فہمند پس باعتقاد خود اصلا مرتکب حرام نمیشود و جمعے دیگر اند
کہ با اینہمہ حکم بسر و چشم داشتہ بنا بر بیقراری مرتکب ایں میشوند کہ بدون ایں تسلی و امضائے شوق
کما ینبغی میسر نمیشود مانند اکل مضطر مردار و مع ذلک بعد آن استغفار میکنند و عفو جرائم میخواہند چنانکہ
از کسے در شدت خشم کلمات ناسزا سر اید و بعد ازان استغفار و درگذر خواہد قسم سوم مقلد اند کہ پیران خود را بطریقہ
یافتہ و بنا بر اعتقاد آنرا استحسان میکنند و باندک حرکت نفسانی باندرون حرکت باطن تشبیہ بایشان
محمود دانستہ اند ایں جماعۃ را باوجود ادلہ شرعیہ اصرار کردن بے حالت۔

واضح ہو کہ

اس مطبع مجتبائی دہلی مین ہر قسم کی کتابین - قرآن شریف حمائل سادہ و مترجم - اور کتب دینیات عربی فارسی اُردو وکتب درسیہ مدارس عربی - اسلامی وکتب مصنفۂ حضرت شیخ عبدالحق محدث دہلوی وحضرت شاہ عبدالرحیم و مولانا شاہ ولی اللہ و شاہ اہل اللہ وحضرت مولانا شاہ عبدالعزیز وحضرت مولانا شاہ محمد اسحٰق محدث دہلوی وحضرت نواب قطب الدین خان و مولوی محمد قاسم صاحب وحاجی شاہ امداد اللہ صاحب رحمہم اللہ وحضرت مولانا رشید احمد صاحب گنگوہی مولوی شاہ اشرف علی صاحب تھانوی و مولوی عبدالحق صاحب حقانی و دیگر علماے نامدار و پیران کامگار و کتب مطبوعہ ہر بلاد و امصار - استنبول - مصر - بمبئی کلکتہ - لکھنو - کانپور وغیرہ او رجملہ علوم و فنون کی کتابین موجود ہین -

محمد عبدالاحد عفی عنہ پروپرائٹر مطبع مجتبائی دہلی